

**Концепція природи в релігійній та філософсько-етичній думці Японії як основа
особливого ставлення японців до природи**

**The Concept of Nature in Japan Religious and Philosophical-Ethical Doctrines as a Basis for
Reverent Attitude of Japanese People Toward Nature**

У статті актуалізовано питання ставлення людини до природи в релігійних та філософсько-етичних концепціях Японії. Вивчено праці дослідників, присвячені відношенню японців до природи, розглянуто підходи до ролі історичних уявлень про навколишній світ в житті сучасного японського суспільства у світлі збереження природи та побудови суспільства сталого розвитку. У рамках статті простежено розвиток релігійних та філософсько-етичних концепцій в Японії протягом історичного розвитку країни, розкрито суть їх основних постулатів. Акцентовано увагу на прагненні людини жити в гармонії з природою згідно традиції синто, буддизму, дзен-буддизму, конфуціанства, на святості всіх об'єктів природи, поклонінні природі та усвідомленні людиною відповідальності за власні дії.

Наведено думки про принципові відмінності в концепції природи та ставленні до природи Сходу та Заходу, де західні уявлення стверджують відокремленість людини від природи, а східні – фундаментальну єдність людини і природних створінь. На основі узагальнення зроблено висновок про істотний вплив концепції відношення до природи релігійних та філософських вчень на виховання в Японії, результативність заходів по збереженню навколишнього середовища.

Ключові слова: синтоїзм, буддизм, дзен-буддизм, конфуціанство, відношення людини до природи.

This article is dedicated to the attitude of human toward nature in religious, philosophical and ethical concepts in Japan. The treatises on the Japanese attitude toward nature are studied, the role of historical ideas about the environment in the life of modern Japanese society from the point of view of nature conservation and sustainable development is considered. The article traces the development of religious, philosophical, ethical concepts in Japan during the historical development, the contents of their basic postulates are revealed. The article also emphasizes the aspirations to live in harmony with nature according to the traditions of Shinto, Buddhism, Zen Buddhism, Confucianism, sacredness of nature objects, the worship of nature and the awareness of human responsibility for their own actions. The fundamental contrast between Western and Eastern conceptions of nature and respect for nature, where the Western idea argue separation of human from nature, and the Eastern - the fundamental unity of human and nature creations, is shown. Upon synthesis, we concluded that the concept of Japanese religious and philosophical doctrines about the nature of human life has a significant impact on education in Japan and on the effectiveness of measures to preserve the environment.

Key words: Shintoism, Buddhism, Zen Buddhism, Confucianism, attitude toward nature.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблеми сучасної епохи найбільше пов'язані з проблемами стабільного існування людства, узгодженості стабільного економічного розвитку, забезпечення потреб людини зі збалансованим станом природного середовища. Загально визнано особливе ставлення японців до природи. Відсутність прагнення підкорити природу та пошук шляхів гармонійного співжиття з природою є основою екологічної політики країни, завдяки якій Японія успішно просувається до суспільства сталого розвитку, коли «забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних завдань та проблем сприятливого навколишнього середовища, природно-ресурсного потенціалу для задоволення потреб сучасного та наступних поколінь». [1]

Значення ієрогліфів, яким пишеться слово «природа» (自然 -[сідзен]), дослівно перекладається як «бути як це», «гармоніювати з середовищем» також передає особливе ставлення до природи в країні, яке має бути обов'язковою рисою висококультурного суспільства.

Японська система освіти та виховання спрямована на формування моральних якостей, розвиток традиційних рис національного характеру на основі ідей релігійно-світоглядних, етичних

та філософських вчень синто, буддизму, дзен-буддизму, конфуціанства, які в історії японської світоглядної думки займають головне місце.

Аналіз досліджень і публікацій... Роль релігійних концепцій для сучасного екологічного руху вивчали Р.Бернард (R. Bernard), Даніель М.П. Шоу (Daniel M. P. Shaw), Д.К.Свереп (Donald K. Swearer), Д.Міллер (J.Miller), М.Е.Текер (M. E. Tucker), В.Ситаров, В.Пустовойтов та інші. Питання відношення японців до природи висвітлювали у своїх дослідженнях Л. Васильєв, С.Мамонтов, М. Анесакі (M.Anesaki), М.Аоянагі (M.Aoyanagi), І. Байрон (E.H.Byron) А. Грапард (A.Grapard), Х.Ічіро (H.Ichiro), М.Іманага (M.Imanaga), Т.Іто (T.Ito), Н.Камей (N.Kamei), С.Келлерт (S.Kellert), Ф. Маріані (F.Mariani), Ю.Мурота (Y.Murota), Ю.Сайто (Y.Saito), Д.Т.Сузукі (D.T.Suzuki), Р.Тейлор (R.Taylor), Ф.К.Ухам (F.K.Upham), М.Ватанабе (M.Watanabe) та інші.

Формулювання цілей статті... Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз релігійно-світоглядних, етичних та філософських вчень з точки зору відношення людини до природи, а також наукових досліджень ролі зазначених концепцій в сучасному японському суспільстві.

Виклад основного матеріалу... Японська система освіти й виховання ґрунтується на глибоких філософських та релігійних традиціях. Виховання поваги до життя, турботи про природу, культивування національного духу, традиційною рисою якого є естетичне відношення до дійсності, спирається на ідеї таких філософських, релігійно - світоглядних, етичних вчень як синто, буддизму, дзен-буддизму, даосизму, конфуціанства. Для того, щоб показати їх роль в процесі формування японської національної свідомості та ставлення до природи, потрібно звернутись до літератури, в якій розглядаються розвиток впливу на свідомість японців синтоїзму, буддизму, дзен-буддизму, даосизму, конфуціанства протягом історичного шляху країни.

Синто – національна язичницька релігія, адресована тільки японцям. Основу її становить культ предків, культ імператора, культ чистоти і поклоніння силам природи. Люди, згідно синто, відбулися безпосередньо від камі (kami) – божества, живуть в одному світі з камі й можуть переходити в розряд камі після смерті, тому синто не обіцяє порятунку в якомусь іншому світі, а ідеалом вважає гармонічне існування людини з навколишнім світом, у духовному середовищі. Однією з догм є віра в те, що кожна річ має у собі душу (kami). Тому японці мають вироблене роками надзвичайно дбайливе ставлення до всіх речей навколо, а особливо до природи. Людина в синто розглядається також як частина природи, яка є для нього материнським лоном. Природа дарує людині радість життя. В письмових пам'ятках синтоїзму – Кодзікі (Kojiki) (записи давніх діянь) та Ніхонсьоки (Nihon Shoki) (аннали Японії), які датуються 702 та 712 роками відповідно, не зустрічається описів боротьби людини з природою.

Дослідниця Гарвардського університету Розмарі Бернард, виділяє 3 основні риси синто, які визначають відношення до природи. По-перше, велику роль має священне місце і час, де відбуваються обряди. Храми будуються в гаєх, які відділені від іншого простору. Традиційне японське село поблизу храму спрямоване на сільське господарство, з чітким поклонінням божествам, які дарують плоди. Цикли сільського господарства визначають ритуальні дії протягом року. По-друге, існують близькі відносини між природою, божествами (kami) та людиною. Оберігання світу природи від хаосу – мета головних ритуальних дій. В синто і японських народних віруваннях природне і соціальне оточення взаємопов'язані. По-третє, ідея очищення як ключовий аспект діяльності в синто. Очищення (harae) проводять для відтворення рівноваги між природою, людиною і божествами. Регулярна церемонія очищення як частина всіх ритуалів і спеціальних подій протягом року протидіє забрудненню (kegare). Церемонія очищення – ключ виміру зв'язків між японцями і природою, які гарантують з одного боку культивування та експлуатацію довкілля, а з другого боку наголошують на необхідності виправлення розбалансованості між природою, людиною та божествами. Автор зазначає, що перенесення вірувань синто в сучасні відносини трансформується в систему екологічної діяльності [2].

В тому, що уявлення японців про тісну гармонію між людьми, камі та природою є основою відношення до природи, впевнений дослідник Ієрхарт Байрон. Він зазначає, що правильна поведінка людини по відношенню до камі виражається у прояві вдячності довкіллю за щедрість, камі – за отриману від них благодать. Таким чином, ідеалом є встановлення тісних та гармонійних зв'язків між камі, природою і людиною, від яких вирають всі: чистоті та священому характеру камі здійснюється поклоніння, сезонні ритми та природне розмаїття підтримується на належному рівні, а щирість та повнота життя людини збільшуються. І навпаки, якщо люди наближаються до камі без очищення та з нещирим серцем, то цим оскверняється чистота камі та руйнується система гармонійних взаємовідносин, у результаті чого сила благословення камі та щедрість природи зменшуються. Таким чином, життя повинно підтримувати ритуальну чистоту та благочестя і мінімізувати нечистоту та нещирість [3].

Дослідник Ланкастерського університету Даніель М.Р. Шоу вважає, що і в сучасному світі в японському суспільстві духовні цінності синто мають вплив на відношення до природи в цій країні.

Звертаючись до історичних відомостей, Шоу наводить факти ставлення японців до довкілля. Першими святинами синто були не храми, а спеціально призначені дерева. Таким чином дерева вважались священними – це місце проживання божества (камі). За віруваннями синто божественне є в усіх частинах природи – не тільки в живій, а також у неживій – воді, скелях, землі, вітрі, небесних тілах та явищах. Японці століттями поклоняються камі і відчувають себе частиною природи, милування природою кожної пори року - невід’ємна частина свідомості кожного японця.

Даніель М.Р.Шоу виділив ряд рис життя японців згідно синто, які заслуговують на увагу для втілення в життя суспільства високої екологічної культури, - природність, простота, чистота та очищення.

Природність як цілісне ставлення до довкілля - заохочує піклуватись про природу, тварин і природні об’єкти в цілому. Японська любов до природності, особливо до культурної природності – основа створення екологічного суспільства. Простота – недостатня площа земель, придатних для життя, створює попит на простий стиль життя з економією простору. Неприємні асоціації зі смертю та руйнуванням в синто відіграють також роль в ставленні до довкілля. Присутнє прагнення мінімізувати непотрібну смерть та шкоду для будь-якого виду або екосистеми – людини, не людини, неживого в природі.

Чистота та очищення – цінності синто, які найбільше значимі для екологічного ставлення до природи.

Згадуючи випадки промислового забруднення та виснаження природи Японії (початок 1900-х, 60-70-ті роки ХХ століття), Шоу вірить, що цінності і традиції синто можуть прийняти форму загальної екологічної позиції поваги до природи, яка передбачає особистий, суспільний та національний рівні для досягнення реального результату для нації [4].

Релігійні традиції Китаю та Індії - конфуціанство, даосизм, буддизм – відіграли значну роль у формуванні духовної спадщини Японії. Але разом з тим японці зберегли вірність своїм традиціям, що базуються на доісторичних культурах та синтоїзмі, особливо переробили всі іноземні традиції, що увійшли в їхнє життя. Іноземні релігії приймалися заради могутності та благодаті, які вони несли з собою.

Знайомство японців з буддизмом почалось в 6 столітті н.е., коли правитель одного з корейських царств звернувся до Японії за військовою допомогою, та додав до дарунків, надісланих на знак пошани до японського імператора, буддійські манускрипти та статуї. Буддизм був прийнятим японцями тому, що йому притаманна здатність дарувати людям благословення в повсякденному житті, крім того, прийняття будд та буддизму не вело до заперечення одвічних релігійних традицій та культу камі. [5]

У роботі Дональда К. Свєрєра знаходимо твердження, що згідно буддійських уявлень, всі живі істоти народжуються, старіють, страждають, помирають. Екзистенціальне усвідомлення універсальності страждання – основа вчення Будди. Проникнення в природу страждання, його причина, шлях до припинення страждання – наріжний камінь досвіду просвітлення Будди. Буддійські екологи стверджують, що усвідомлення універсальності страждання призводить до співчуття до всіх форм життя, зокрема до всіх живих видів. Етична настанова буддизму не робити зла, а робити добро виступає в якості морального принципу за ненасильницьке полегшення страждань, за благання люблячої доброти, яке включається в буддійські ритуали: нехай будуть всі істоти вільні від ворожнечі, нехай всі істоти будуть вільні від травми, нехай всі істоти будуть вільні від страждання, нехай всі істоти будуть щасливі. Головним питанням для загального довкілля буддійські екологи вбачають любов, доброту та співчуття не тільки до людей, а також до тварин, рослин і самої землі.

Протягом довгого часу перероджень серед живих істот не має таких, як б не були матір’ю, батьком, братом, сестрою, сином, дочкою або іншим родичем. Жива істота, що народилась, має родичами всіх диких та свійських тварин, пташок і істот, народжених з черева. Усвідомлення цих зв’язків визначало ставлення людини до живих істот.

Свєрєр дійшов висновку, що не зважаючи на те, що буддійська доктрина карми та відродження поєднує всі форми життя, буддійська етика наголошує на діяльності людини та її наслідках. Людина – основний винуватець в виникненні сучасної екологічної кризи і буде нести головну відповідальність в розв’язанні цієї проблеми. На відміну від саду Едем за Біблією, де діяльність людини концентрувалась в відносинах Бог – людина, в буддійській історії походження першої людини описано негативний вплив людини на Землі, породжений егоїзмом та жадібністю. Поділ та власність на квітучу землю породили конфлікти із застосуванням насильства, знищення та хаос. Таким чином, в буддійському міфі про походження першої людини діяльність людини порушує природний порядок речей. З точки зору буддійських екологів, відмова від ієрархічного домінування однієї людини над іншою чи людини над природою є основою етики емоційного співчуття, поваги до біологічної різноманітності.

Щодо екології для процвітання людини, буддистські активісти захисту довкілля відмічають, що вирішальні події в житті Будди відбувались в природних умовах: Будда Гаутама народився, досяг просвітлення та помер під деревами. Текстові записи свідчать про важливість лісів не тільки в якості середовища привілейованих для духовних практик таких як медитація, але й як місце, куди миряни приходять за настановами, де всі форми життя людей, тварин і рослин живуть як кооперативний мікрокосм великої екосистеми, як співтовариство, де люди можуть розвивати екологічну етику. Технології самі по собі не вирішують проблеми екологічної кризи. Більше значення має спосіб життя та переоцінка цінностей. На перший план виходять такі чесноти як стриманість, простота, доброта, співчуття, спокій, терпіння, мудрість, ненасильство, щедрість. Ці чесноти є моральними ідеалами для всіх членів буддистської общини. Застосування буддистських ідей для екології процвітання людини, проти пригнічення, експлуатації та деградації довкілля є ефективною силою в сучасному світі [6]. Японський дослідник Дайсецу Тейтаро Судзуки в своїй книзі «Вступ до дзен-буддизму» в розділі «Любов до природи» зауважує, що для розуміння культурного життя японського народу в усіх його аспектах, включаючи пристрасну любов до природи, необхідно досягнути таємниці дзен-буддизму. Історично дзен виник в Китаї приблизно півтори тисячі років тому, і тільки на початку 13 століття з'явився в Японії та проник в японське життя набагато глибше, ніж в китайське.

Судзуки зазначає, що основна характерна особливість дзен-буддистського аскетизму полягає в глибокій повазі до природи та у відмові від застосування насильства по відношенню до неї, будь то наша власна природа чи природа об'єктивного світу. Мається на увазі, що до природи можна підходити не як до об'єкта, який людина збирається підкорити та довільно примусити служити собі, а як до друга, побратима, котрому як і людині призначено досягти досконалості Будди. Дзен вчить ставитись до природи як до дружнього, добросердного створіння, внутрішня сутність якого нічим не відрізняється від нашої, яке завжди готове допомогти нам здійснити наші законні бажання. Природа ніколи не виступає в ролі ворога, вона не є силою, яка має намір знищити людину, якщо людина не намагається знищити її або примусити служити собі. Дзен стверджує, що наша природа складає одне ціле з об'єктивною природою, не в значенні математичної аналогії, а в тому сенсі, що природа живе в нас, а ми в ній. З цієї причини дзен-буддистський аскетизм проповідує простоту, помірність, чесність, мужність та відмову від всякої спроби використати природу з егоїстичними намірами [7].

У відповідності з дзен-буддизмом, мистецтво повинно бути зануреним у життя, а життя повинно бути пронизане естетичним і саме має бути мистецтвом. Наявність в японців таких естетичних понять, як «ханамі» – милування квітами, «цукімі» – милування місяцем, свідчить про те, що естетичне спілкування з природою є частиною повсякденного життя.

Багатотисячове поклоніння японців перед силами природи та камі, стало благодатним ґрунтом для появи в країні даосизму з його ідеєю гармонії між людиною і природою. Назва «даосизм» походить від слова «дао» («шлях») у значенні шляху всього універсума, або природи. Вчення даосизму найбільш відомо в викладі філософсько-напівмістичного трактату «Дао де цзин» («Лао цзи»). Окрім філософії даосизму існує велика кількість обрядів, пов'язаних з календарем (який вказує сприятливі та нещасливі дні протягом року), прийомами гадання та інших народних вірувань, які відомі як «релігійний даосизм». В 8 столітті було засновано відомство пророцтв (Онйорьо), яке визначало сприятливий час для проведення урядових заходів, тлумаченні добрих або поганих вісників, як виникають в природі, зокрема це відносилось до незвичних природних явищ. Поступово китайські ідеї, пов'язані з інтерпретацією природних явищ ті гармонізацією життя людини поєдналися з японськими уявленнями про камі, природу та ритуали. [3]

Дослідники Сітаров та Пустовойтов звертають увагу на принцип та одночасно метод досягнення Дао – принцип «недіяння» («у-вей»), який означає не «неробство», а відсторонення від своїх справ, своїх думок, переживань, пристрастей, тобто вміння встати по відношенню до себе як би в позицію стороннього спостерігача, набути емоційну стійкість. Таким чином, згідно положенням даосизму, неприпустимо насилля над природою людини, необхідно дотримуватись природності навколишнього світу в цілому, тобто кожна людина відповідно своїм нахилам та здібностям повинна ступити на шлях єднання з Дао, а принцип недіяння виступає умовою набуття емоційної рівноваги, що є передумовою відмови від насилля [8]. З іншого боку, людина не має права втручатись у власний шлях природи. Під час досягнення «істинної природи» відбувається ототожнення людини з навколишньою природою, утворюється «неподільна єдність», в якій зникає «Я» і «Не я». Шлях (Дао) – пошук справжньої гармонії у їх взаємовідносинах [3].

Дослідник з Канади Джеймс Міллер, вважає, що основні засади даосизму виражають чутливість до екології. Зокрема, науковець звертає увагу на безпосереднє оточення людини, в якому, згідно Дао, важлива найменша деталь. Наприклад, мистецтво фен-шуй, допомагає людині в повній мірі користуватись своїм природним оточенням. Релігійні обряди починаються з

очищення розуму та тіла, виражають повагу до всіх живих істот в безпосередньому навколишньому середовищі. Метою вищої практики Дао є відображення ненав'язливої динамічної спонтанності свого оточення, щоб стати непомітним і прозорим, ніби тебе і не було.

Таким чином, даосизм пропонує всебічну і радикальну перебудову почати з нашого відношення до природи і нашого космічного оточення. Ці дії не вирішують проблеми сучасного суспільства, тому що ставлять під сумнів основи економічних, політичних, наукових та інтелектуальних структур. В той же час, вважає Міллер, даосизм, який стає все більш впливовим на Заході, здійснює позитивний вплив на розуміння входження людини в космічну екологію. [9]

Конфуціанство, яке прийшло в Японію в 6 столітті, базується на ідеях Конфуція (551–479 рр. до н.е.) – відомої історичної постаті. Конфуцій був китайським мудрецем та вчителем, який пропагував свої уявлення про природу людських добродетелей та про ідеальні стосунки між людьми в гармонійному суспільстві. В основі його вчення – заклик повернутись до втрачених людських добродетелей та загальній соціальній гармонії, яка спирається на «правильні», визначені з точки зору соціальних функцій людини, взаємовідносини між людьми. Особливо важливі два види зв'язків в структурі відносин людей: між батьком та сином і між правителем та підлеглим. Підлеглий виражає покірність та відданість керівникові, а керівник виражає заступництво та благовоління. Вивчення історії показує, що сімейні та колективні зв'язки відігравали істотну роль в Японії ще задовго до приходу конфуціанства. Але нове вчення систематизувало заповіді та надало нове життя таким добродетелям, як відданість родині, готовність до взаємодії з іншими членами соціальної групи, захист інтересів держави, посилює та закріпило повагу японців до свого імператора [3].

Поклоніння силам природи знайшло своє відображення і в ідеях конфуціанства. У праці Леоніда Васильєва «Історія релігій Сходу» знаходимо відомості про проповідника ідей конфуціанства Ямадзакі Ансаї (1618–1682). Він намагався поєднати конфуціанські принципи з нормами синтоїзму. Згідно теорії Ямадзакі, неоконфуціанське лі (великий принцип, порядок) – це і є божественна сила природи, яка проявляє себе через всіх традиційних «восьми мільйонів» синтоїських камі на чолі з великою Аматерасу [10].

Дослідниця духовної спадщини конфуціанства Мері Евелін Такер зазначає, що вплив конфуціанства охоплює політичну думку та інститути, соціальні відносини та ритуали, філософію освіти й виховання, культурні традиції країн Східної Азії як у минулому, так і в сучасному житті, має потенційний позитивний внесок в екологічну свідомість та прагнення до сталого розвитку й охорони довкілля. До основних цінностей конфуціанства у контексті значимості для екології дослідниця відносить: світогляд для розвитку гармонії в мінливості, включення людини до відношень та етичних зобов'язань, важливість сім'ї, включаючи минулі, теперішні та майбутні покоління, значення ієрархічної соціальної системи, де визначальними є відданість до старших та вчителів, значимість освіти в формуванні особистості та збагаченні суспільства, роль держави в керівництві великою кількістю людей та значення історії як елементу непевної цивілізації та корекції моралі. Зокрема, космологічний світогляд конфуціанства, який сприяє гармонії серед змін, представляє природу як внутрішню цінність, а розуміння ролі людини в відношеннях з природою вирішальними.

Конфуціанська етика базується на тріаді неба, землі, людини. З метою удосконалити або завершити тріаду, людина виконує дії по відношенню до світу, його сезонних закономірностей та космічних змін. В такому контексті люди є біологічно-історично-етичні творіння, які живуть у всесвіті складних відповідностей і зв'язків. Удосконалення землі і самого себе – аналогічні процеси, які вимагають уваги, догляду ті пильності. Прагнення конфуціанців збалансувати і формувати в собі матеріальну силу «ци», зважаючи на динамічну силу «ци» в природі, означає не тільки взаємодію з природою, а також відповідність за здоров'я природи. Людина розглядається у відношенні до інших, а не в якості ізольованого індивіда. Визнання конфуціанством значення загального блага для розвитку підкреслює його значення для екологічної етики.

В зв'язку з великою увагою до неперервності родини в конфуціанстві існує етика вдячності минулим поколінням та обов'язку перед нащадками. Мері Такер вважає, що ці моральні правила є основою для розвитку помірності, обов'язку підтримувати здоровий стан довкілля та громадської відповідальності перед екологічним благополуччям майбутніх поколінь.

Дослідниця переконана, що саме світогляд конфуціанства має величезний потенціал для відновлення задоволення природою, визнання її джерелом особистої життєвої сили та моральної цілісності, підтримки основ життя від харчування та одягу до нескінченних способів зайнятості [11].

Таким чином, багатогранна релігійна спадщина Японії є основою національної культури та життєвої філософії японців, системи національної освіти і виховання, важливою складовою якої є відношення до природи.

Герхарт Байрон наводить цікаві факти з досліджень стану сучасного японського суспільства: відмічається настільки мала в процентному відношенні кількість японців, які живуть по-справжньому активним релігійним життям, і наскільки ж велика кількість жителів країни, які при цьому стверджують, що релігія необхідна для більш свідомого існування. Люди можуть не бути «даосами», але при цьому покладаються на календар у виборі сприятливого дня для проведення весільної або поховальної церемонії. Японці, які особливо поважають батьків і віддані своїм правителям, не вважають себе конфуціанцями, а просто хорошими дітьми та громадянами [3].

Японці придумали термін «економічна тварина» для принизливого позначення прагнення до грошей та користолюбства, які домінують в житті сучасного японського суспільства. Релігійні лідери Японії підтримують критику «економічної тварини», тому що з тривогою помічають, що, зокрема, до міжнародної проблеми забруднення навколишнього середовища призводить безупинне бажання матеріального задоволення [3].

Дослідник Мамонтов, висвітлюючи відмінності в екологічній свідомості Сходу і Заходу, зазначає, що «хоч немає сумніву в єдності «природного» та «людського» світів, ноосфери та біосфери, існують істотні розбіжності в розумінні того, якими повинні бути відношення людини з Всесвітом. Фактично можливі три варіанти: по-перше, визнання людиною первородства та абсолютної могутності природи; по-друге, зазіхання людини на роль «вінця творіння», споживача та «користувача» подарованим їй світом; та, нарешті, в-третє, визнання того очевидного факту, що всі ми, істоти, що мислять, лише один з багатьох, та ні в якому разі не кращих зразків всюдисущої та багатоликої «живої матерії», яка має абсолютний надлюдський, або навіть «божественний» зміст» [5].

Мамонтов вважає, що «східний тип світосприйняття перевершує західний в своєрідній «повазі» до навколишнього Всесвіту і помітніше орієнтований на «рівноправ'я» та гармонію між людиною та природою». Причиною дослідник називає відмінність східних релігій (буддизму, конфуціанства, даосизму та інших окрім ісламу) від християнства в тому, що в «перших відсутня фігура єдиного та всемогутнього «Бога» як творця та «господаря» природи [5].

Стефен Келлерт в роботі «Концепція природи Сходу і Заходу» аналізує загальні риси традиційної Західної (іудео-християнської) та Східної (буддисько-індуїської) концепції природи в роботах істориків, філософів та культурних антропологів ХХ століття. Наведемо думки дослідників.

Історик Лінн Вайт припускає, що згідно іудео-християнської ідеї про єдиного Бога, що створив природу для використання її людиною, природа втратила свою святість, що дозволило людині експлуатувати природу та бути байдужим до об'єктів природи [12].

Філософ Баїрд Калликотт, вказує на західне уявлення про природний світ як сукупність фізичних частин, які підкоряються кількісному опису та математичним законам. Таке атомістичне уявлення формує в людини відношення до природи як до чогось «трохи більшого, ніж фізичний факт» [13].

Кейт Томас підтримує думку про природу, як об'єкт підкорення: «Метою науки було відновити домінуюче положення людини... Цивілізація та наука – синоніми завоювання природи. Наука намагалась, щоб людина володарювала, керувала природою і використовувала її для потреб свого життя» [14].

Щодо традиційних уявлень Сходу про природу, дослідники зазначають, що на відміну від Західних дуалістичних уявлень відокремленості людини від природи, Схід стверджує фундаментальну єдність всіх створінь. Історик Родерік Неш припускає, що саме переконання про «наявність божественної сили і духу в усіх істотах і речах» виховує (згідно буддизму та індуїзму) «обов'язок людини співіснувати, а не конкурувати з природою» [15].

Японський історик Масао Ватанабе в 1974 році описав східну концепцію природи, яка ґрунтується на гармонійному відношенні та повазі до природи. Фокусуючи увагу на традиційній японській думці, він пише про справжню «любов до природи, як результат витонченої оцінки її краси», про «усвідомлення людини як частини природи, мистецтво життя в гармонії з природою, як мудрість самого життя» [16].

Японський філософ Мурота зазначає, що «японський погляд на природу повністю відрізняється від західного». Він уточнює, що «японська природа - всюдипрониклива сила. Вона одночасно і благо, і друг для японців». В той же час історик вважає що «люди західних культур бачать природу тільки як реальний об'єкт, на протилежність від людиноподібних» [17].

Притримується думки про особливе ставлення до природи японців дослідник Маріані. Він стверджує: «Японська (східна) любов і поклоніння природі – це взаємозв'язок, що базується на благоговінні та повазі в гармонії та з розумінням її цілісності» [18].

Робота Стефена Келлерта опублікована в 1995 році, коли в різних країнах світу гостро постали екологічні проблеми. Він зазначає, що незважаючи на позитивні описи східного ставлення до природи, сучасна Японія та Китай були названі в зв'язку з фактами руйнівного відношення до

природи, зокрема, малось на увазі знищення лісів, надмірна експлуатація продуктів дикої природи, винищувальні методи рибальства, поширення забруднення довкілля. Келлерт переконаний, що для сучасного суспільства необхідно поєднання кращих рис та традицій і Сходу, і Заходу в прагненні до більш доброго та турботливого відношення до природи [19].

Висновки... Розглянувши розвиток релігійних та філософсько-етичних вчень Японії протягом історичного розвитку країни в світлі концепції природи, місця людини у світі, ми побачили, що благоговійне відношення до природи, усвідомлення людиною самої себе як частини природи, прагнення жити в гармонії з природою є невіддільною частиною життя японського суспільства, основою виховання та формування національних рис характеру – поваги до життя, до старшого покоління, відповідальності за власні дії, вміння милуватись природою і відчувати природу джерелом насамперед духовного, а не матеріального задоволення. Аналіз досліджень релігійних та філософсько-етичних вчень Японії з точки зору важливості для світового екологічного руху показав, що вчення синто, буддизму, дзен-буддизму, даосизму, конфуціанства – є ефективною силою для усвідомлення людиною необхідності збереження природи, формування позиції поваги до всіх форм життя в навколишньому середовищі, як запоруки гармонійного розвитку суспільства.

Список використаних джерел і літератури / References:

1. Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacional4na_dopovid4_skorocho / *Osvita dlia staloho rozvytku. Natsionalna dopovid za 2012 rik (Education for Constant development. National report for 2012)*, access mode: http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacional4na_dopovid4_skorocho. [in Ukrainian].
2. Bernard, Rosemarie (1998) Shinto and Ecology: Practice and Orientations to Nature. *Harvard University Earth Ethics* 10 (1). [in English].
3. Иерхарт Байрон Религиозные традиции мира / Байрон Иерхарт. – М. : Крон-Пресс, 1996. – Т.1. – 576 с., Т.2. – 640 с. / *Ie'rxart Bajron Religioznye tradicii mira (Religious traditions of the world)*, Moscow, Kron-Press, 1996, Part. 1, 576 p., Part. 2, 640 p. [in Russian].
4. Shaw, Daniel M. P. *The Way forward? – Shinto and a 21st Century Japanese Ecological Attitude*. Dissertation, Lancaster University, 2005. – Режим доступу до документа: <http://www.lancs.ac.uk/depts/philosophy/awaymave/onlineresources/diss05/danielshaw.pdf> [in English].
5. Мамонтов С. П. Основы культурологии : Учеб. пособие для вузов / С.П. Мамонтов. – М. : Олимп; М. : ИНФРА-М, 1999. 320 с. / Mamontov S.P. *Osnovy kulturologii (Fundamentals of culturology)*, Moscow, Olimp; Moscow, INFRA-M, 1999, 320 p. [in Russian].
6. Swearer, Donald K. (1998) Buddhism and Ecology: Challenge and Promise. *Earth Ethics*, 10(1). [in English].
7. Suzuki D. T. *Introduction to Zen Buddhism*. / D.T.Suzuki. 1st ed. – L.,1932 – Режим доступу: <http://www.psylib.org.ua/books/sudz01/index.htm>. [in English].
8. Ситаров В. А. Социальная экология / В. А. Ситаров, В. В. Пустовойтов. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 280 с. / Sitarov V. A. *Social'naya e'kologiya (Social ecology)*, Moscow, Izdatel'skij centr «Akademiya», 2000, 280 p. [in Russian].
9. Miller, James (1998) Daoism and Ecology. *Earth Ethics* 10 (1). [in English].
10. Васильев Л. С. История религий Востока: учеб. пособ. для вузов / Л. С. Васильев – Книжный дом «Университет», 2000 – 853 с. / Vasil'ev L. S. *Istoriya religij Vostoka (History of Oriental religions)*, Knizhnyj dom «Universitet», 2000, 853 p. [in Russian].
11. Tucker, Mary Evelyn (1998). Confucianism and Ecology: Potential and Limits. *Earth Ethics* 10 (1). [in English].
12. White, L. The Historic Roots of Our Ecologic Crisis. *Science*, 183, 1203-1207. [in English].
13. Callicott, J.B. *In Defense of the Land Ethics: Essays in Environmental Philosophy*. Albany: State University of New York Press, 1989. [in English].
14. Tomas, K. *Man and the Natural World*. New York: Pantheon Books, 1983. [in English].
15. Nash, R.(1985) The Right of Nature: A Historic of Environmental Ethics. *Madison: University of Wisconsin*. [in English].
16. Watanabe, M. (1974) The Conception of Nature in Japanese Culture. *Science*, 183, 279–282. [in English].
17. Murota, Y. (1986) Culture and the Environment in Japan. *Environmental Management*, 9, 105–112. [in English].
18. Mariani, F. *Japan: Pattern of Continuity*. New York: Harper & Row, 1971. [in English].
19. Kellert, Stephen. *Concept of Nature East and West*. San Francisco: Island Press, 1995, 103-121) [in English].

Дата надходження статті: «14» квітня 2015р.

Стаття прийнята до друку: «28» квітня 2015 р

Рецензенти:

Зданевич Л. – доктор педагогічних наук, доцент
Романишина Л. – доктор педагогічних наук, доцент

Свистак-Яроцька Оксана – здобувач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, e-mail: svoxana@mail.ru

Svystak-Yarotska Oksana – degree-seeking student of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, e-mail: svoxana@mail.ru

Цитуйте цю статтю як:

Свистак-Яроцька О. Концепція природи в релігійній та філософсько-етичній думці Японії як основа особливого ставлення японців до природи / Оксана Свистак-Яроцька // Педагогічний дискурс. – 2016. – Вип. 20. – С. 160–167.

Cite this article as:

Svystak-Yarotska O. The Concept of Nature in Japan Religious and Philosophical-Ethical Doctrines as a Basis for Reverent Attitude of Japanese People Toward Nature, *Pedagogical Discourse*, 2016, Issue 20, pp. 160–167.

УДК 373.51:502.1(045)

СЕРГІЙ СКРИПНИК,

кандидат педагогічних наук

(Україна, Хмельницький, Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти)

SERHII SKPYRNYK,

candidate of pedagogical sciences

(Ukraine, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education)

Особливості формування активної екологічної позиції учнів старших класів

Peculiarities of Formation of Senior Pupils' Active Environmental Position

У статті автором здійснено аналіз особливостей та умов формування активної екологічної позиції учнів старших класів.

Діагностуючи сформованість екологічної позиції старших школярів, дійшли висновків, що шкільна система навчально-виховної роботи з екології спрямована переважно на набуття учнями певних екологічних знань. Екологічні ж проблеми просто констатуються, а природоохоронна діяльність має виключно ситуативний або випадковий характер, тобто відбувається підміна екологічного виховання екологічною освітою. Внаслідок цього у школярів формується пасивна екологічна позиція.

Охарактеризовано умови формування активної екологічної позиції учнів. Актуалізовано значення інтересу та правильності формування мети при навчально-виховній діяльності в процесі формування активної екологічної позиції учнів старших класів.

Ефективність формування активної екологічної позиції старшокласників залежить від радикальних змін у загальних підходах до нього та утвердження справжнього співробітництва між учителем і учнем, від вміння застосовувати вчителем загальноприйнятні та інтерактивні методи навчання й виховання.

Ключові слова: *умови формування активної екологічної позиції учнів.*

In the article the author analyzes peculiarities and conditions for formation of active environmental position of senior pupils.

Analyzing environmental positions of secondary school senior pupils we came to a conclusion that the school system of ecological education mainly leads to enriching pupils' knowledge of Ecology. Pupils are just informed about ecological problems while preservation of the environment recedes into the background. As a result, the secondary school education forms a passive environmental position of pupils.

In the article we analyze factors that lead to formation of active environmental position of senior pupils. Among them a factor of pupils' motivation is of great importance.

To increase the efficiency of environmental education, radical changes in its organization are required. Its effectiveness depends on applying cooperation between a teacher and a pupil and interactive technologies in educational process.

Key words: *conditions for the formation of active environmental position of senior pupils.*